

Protestánsellenes intézkedések az önkényuralom évtizedében (1849–1860)

A protestáns egyházi életet az 1848–49-es forradalom leverését követő önkényuralom évtizedében az autonómiáért folytatott harc jellemezte. 1849 nyarán a magyarországi császári csapatok főparancsnokának, Julius Haynau tábornagynak a megtorló intézkedései egyformán sújtották a katolikus és protestáns papságot, ugyanis június folyamán elrendelte az elítélt lelkészek kivégzését.¹

Annak ellenére, hogy maga Haynau is protestáns volt, a forradalmat követően egyházellenes intézkedései a közvetkezők voltak:

1. Első lépése az 1849. szeptember 18-án kiadott rendelete, amellyel a magyarországi protestáns egyházakban megtiltotta a közgyűlések összehívását, aminek következményeként lehetetlenné vált az egyházak igazgatása.

2. Az 1850. február 10-ei rendeletével pedig a magyarországi protestáns egyházak belső szervezetét változtatta meg azzal, hogy megszüntette a püspökségeken belüli, már évszázadok óta jól működő vezető világi tisztségeket.

3. A négy evangélikus szuperintendenst elmozdította állásából, és néhányukat bebörtönöztette.² Állásukat megüresedettnek nyilvánította, de az új választásokat nem engedélyezte. A megüresedett tisztségekbe megbízhatónak vélt lelkészeket, úgynevezett adminisztrátorokat nevezett ki,³ akiknek fizetését az államkincstárból folyósította.⁴

---

* Lukács Olga (1966, Szilágyolompért), történelem (2004) és teológia (2016) tudományok doktora. A kolozsvári BBTE Református Tanárképző és Zenepedagógia Kar docense. E-mail: lukacso@yahoo.de; Kutatási területek: 19. századi egyháztörténelem; református iskolatörténet; felekezeti kapcsolatok.

¹ Csohány János: A Habsburg-önkényuralom változásai. In: *Confessio* 3 (1979/3), 66.

² Ifj. Révész Imre: *Fejezetek a Bach korszak egyházpolitikájából*. Budapest 1957, 62.

³ Az adminisztrátorok bevezetésének célja: *a kormány részéről készleges támogatásra fognak támaszkodni mindazon javaslatokban, amelyek a protestáns egyháznak az államhoz való szorosabb odakapcsolódását és állapotának javítását célozzák*. Karl Kuzmány: *Urkundenbuch zum österreichisch-evangelischen Kirchenrech.* Wien 1856, 352.

⁴ Vető, Ludwig: *Vom Aufbau der Kirche in Ungarn*. Reich, Hamburg 1955, 24–25.

4. Kilátásba helyezte, hogy a szuperintendenciák határait a polgári közigazgatási határokhoz fogja igazítani.⁵

A rendeletről világosan látszik, hogy Haynau egyféle kényszerű államegyházi státust vezetett be az egyházak igazgatásába, amelyek már kezdettől fogva az abszolutizmus protestánsellenes egyházpolitikájának kiteljesítése felé irányultak.⁶

A kultuszminisztériumban a magyarországi protestánsok számára gróf Thun Leo miniszter és herceg Schwarzenberg Felix miniszterelnök, valamint Alexander Bach belügyminiszter 1849–50-ben új egyházalkotmányt szándékoztak kibocsátani. Az egyházalkotmány kidolgozásának jelentős részét Kuzmány Károly szlovák származású evangélikus lelkész, bécsi professzor végezte el. Kuzmány mellett jelentős szerepe volt a szintén szlovák származású evangélikus lelkész Kollár Jánosnak is, Kuzmány bécsi professzortársának.⁷ A tervezett egyházalkotmány részletes kidolgozására magyarországi és erdélyi evangélikus és református szuperintendenst és püspököt, valamint megbízható kormány-hivatalnokot is meghívtak.⁸ Erdélyből az evangélikusok érdekeinek képviselőjére Binder György szász szuperintendens hívták, és amennyiben a gyűlés idején Bécsben tartózkodott, akkor von Bedeus tanácsost, ha mégsem, úgy Rosenfeld Lajos pénzügyminisztériumi tanácsost.⁹ A meghívottak között az erdélyi református püspök An-

---

⁵ Zimmermann, Franz: *Das Ministerium Thun für die Evangelischen im Gesamtstaate Oesterreich 1849–1860*. Wien 1926, 87.

⁶ A rendelet megjelent a *Magyar Hírlap* 1850. február 17-ei számában is.

⁷ Csohány János a bécsi Állami Levéltárban olyan iratra bukkant, amely arra utal, hogy a kormány már 1850-ben elkészítette a protestánsok új egyházalkotmányát, amelyet a protestáns egyházra akartak kényszeríteni. Kuzmány Károly által szerkesztett egyházalkotmány 101 paragrafusból állt. Hierarchikus lelkészi uralmat akart megvalósítani, és az egész egyházszervezet csúcán egy kilenctagú, a kormány által fizetett és elmozdíthatatlan egyháztanács állt volna. Csohány János: *A Habsburg-önkényuralom*, 68.

⁸ A névsor kísérő szövegéből világosan látszik, hogy nagyon gyorsan meg akarták tartani a tanácskozást, mert néhány világi jelölt behívása attól függött, hogy éppen Bécsben tartózkodnak-e. Csohány János: *A Habsburg-önkényuralom*, 69.

⁹ *Aus Siebenbürgen A. C. der Superintendent A. C. Georg Paul Binder, der ggrf. Rath v. Bedeus, wenn er zu der Zeit noch hier in Wien anwesen ist, sonst der Ministerialrath in Finanz Ministerium Ludwig von Rosenfeld. H. C. Der Superintendent u[nd] kö[nigliche] Rath Johann v. Antal, mit der Befugniss einen Stellvertreter zu standen [od. stenden] /da er sehr bejahrt ist/, den er selbst bezeichnen würde, acte als welcher der Prof. Salamon/ ist auch Rector in Klausenburg/ etwa gleich zu bezeichnen wäre. Graf Kemény Dominik / wenn er hier in Wien anwesend ist./ Verzeichnis der zur Berathung über die Kirchenordnung für die beiden protestantischen Confessionen einzuberufenden Persönlichkeiten. 1850. Thun-Hohenstein-Nachlass D 98. Mikrofilmarchiv im Haus-, Hof- und*

tal János azzal a feltétellel volt feltüntetve, hogy idős korára tekintettel maga helyett küldhet helyettést, de a kormány Salamon József kolozsvári rektor-professzort jelölte.¹⁰ A világi képviselőnek gróf Kemény Domokost jelölték azzal a megjegyzéssel, hogy csak abban az esetben szükséges megjelennie, ha éppen Bécsben tartózkodik.

Thun Leo miniszter elképzelése az volt, hogy a birodalom minden protestáns egyházát – az unitáriust is – magába foglaló birodalmi egyházszervezetet akart, birodalmi zsinattal és főegyháztanáccsal. Az átszervezést az egyházközségekben akarta kezdeni, majd fokozatosan a magasabb szervezeti egységekben folytatta volna.¹¹

A fent említettek részvételével Thun Leo 1850. június 15-én a minisztertanács elé terjesztette a protestáns egyházalkotmány-tervezetet, és indítványozta, hogy először egy nem hivatalos lapban tegyék közzé azért, hogy a közvélemény véleményezhesse azt.

Pesten 1850 tavaszán az evangélikus egyházban mozgalom indult el a Haynau-féle rendelet ellen. Aláírásokat gyűjtöttek, végül Mária Dorottya főhercegnő közbenjárására a császár eltekintett a pátens kiadásától.¹²

A Tiszáninneri Református Szuperintendencia az 1850. június 20-án tartott tanácskozás keretében szintén elutasította a rendeletet.¹³ 1850. december 13-án Polgár Mihály szuperintendens folyamodványt nyújtott be az uralkodóhoz a tervezet ellen.¹⁴

Staatsarchiv Wien. Közéleteszi Csohány János: *A magyarországi protestánsok abszolutizmuskori bécsi kormányiratok tükrében*. Budapest 1979 (Theologiai tanulmányok 8.), 200–201, 2. sz. függelék.

¹⁰ Salamon József (1790–1871), református lelkész, iskolai tanácsos. 1815 és 1830 között a zilahi református gimnázium tanára. 1830-tól 1856-ig a kolozsvári kollégiumi tanár. Ő kezdte az egyházjogot külön tantárgyként tanítani. 1856–1862-ig az erdélyi református és unitárius iskolák állami felügyelője. Thun egyházjogásként kívánta bevonni Salamont a munkába.

¹¹ Csohány János: *A magyarországi protestánsok*, 44–62.

¹² Azon a napon, amelyen Thun a minisztertanács elé terjesztette az egyházalkotmány-tervezetet, József nádor özvegye, a buzgó evangélikus Mária Dorottya számos magyarországi evangélikus és református lelkész aláírásával ellátott kérvényt adott át Ferenc Józsefnek, amelyben tiltakoztak a Haynau-féle rendelet ellen. Révész Imre: *i. m.* 73–74; Payr Sándor: *Mária Dorottya nádorasszony*. Budapest 1908, 30.

¹³ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-Levéltára (RL) A/1.b 1850–1859 E I. 3. Apostol Pál szuperintendens levele, 1851. márc.14.

¹⁴ RL A/1. a 1348. köt. superintendensi napló, 1850–51. 31. sz.

A nagy méretű ellenállás meglepte Thun minisztert, ugyanis csak a német tartományokban felmerülő nehézségekkel számolt, míg az ostromállapotban lévő Magyarország ellenállására nem gondolt. Mivel a lelkészeknek állami fizetést ígért, abban reménykedett, hogy törekvéseit elsősorban az erdélyi szászok és a szlovákok fogják támogatni.¹⁵

Erdélyben a Haynau-féle tervezet ellen nem volt különösebb megmozdulás, de az 1850. június 9-én Marosvásárhelyen összeült zsinat feliratban kérte a császárt arra, hogy tartsa fenn az 1849. márciusi rendelkezését, azaz: *biztosítsa a hitvallások szabadságát, Polgári és politikai Jogok élvezését, belügyek önálló igazgatását, Isteni tiszteleti és ezek körüli intézéseinek s pénz iránti jogaik tellyes birtokát*, hogy amennyiben összbirodalmi átszervezésre kerülne a sor, az egyházi belügyek intézése maradjon meg az erdélyi Főkonzisztórium hatáskörében.¹⁶

A véleményeztetéssel a kormány időt akart nyerni és alaposabban kidolgoztatni a protestánsokra kényszerítendő egyházalkotmányt. Ezért a kultuszminisztérium 1850 novemberében alkalmazta a kiváló képességű erdélyi szász evangélikus jogprofesszort, Josef Andreas Zimmermant,¹⁷ aki tovább dolgozott a Kuzmány–Kollár–Thun-féle egyházalkotmány tervezetén. Az uralkodó nemcsak megbízta Kuzmány és Kollár professzorokat, hanem maga is részletesen foglalkozott a magyarországi protestánsok ügyével.¹⁸

Néhány magas rangú politikus nem értett egyet az egyházi átszervezéssel. Ezek közé tartozott Klemens Wenzel von Metternich kancellár, aki óvta a birodalmi tanács elnökét a protestánskérdés önkényes rendezésétől. Meglátása szerint a kormánynak nincs joga a protestáns egyházaknak alkotmányt előírni, emellett a birodalmi Főkonzisztórium felállítását sem tartotta kivitelezhetőnek, ugyanis az előző évek tapasztalataiból tudta, hogy a protestáns egyházak nem fogadják el azt. Nem zárta ki annak a lehetőségét sem, hogy a birodalom protes-

---

¹⁵ Csohány János: *A magyarországi protestánsok*, 54.

¹⁶ Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (ErdRefLev), Főkonzisztórium Levéltár (FkLevt), A 3 Zsinat. 1850/32.

¹⁷ Josef Andreas Zimmermann (1810–1897) evangélikus vallású jogász. Bővebben lásd: Gottas, Friedrich: *Die Frage der Protestantismus in Ungarn in Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859*. München 1965, 42–43. Révész Imre: *i. m.* 87–88.

¹⁸ Berzeviczy Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon, 1849–1865*. II. Budapest 1922, 143.

táns egyházainak megbolygatása felekezeti, szociális és politikai elégedetlenséget vonhat maga után.¹⁹

Metternichhez hasonlóan, a birodalmi tanács sem helyeselte a protestáns egyházak átszervezését. Mindezek ellenére Thun Leo miniszter és Ferenc József császár továbbra is erőltette a protestáns egyházalkotmány ügyét, figyelmen kívül hagyva az egyházak autonómiájuk megtartásáért benyújtott kérvényeit. Az 1852-es tervtől eltérően csak annyi változás volt, hogy a császár 1854. december 1-jei döntésével elrendelte, hogy kezeljék külön a német–szláv Lajtán túli tartományokat, valamint Magyarországot és Erdélyt.²⁰

Az ostromállapot megszüntetése után (1854. május 1.) Habsburg-Tescheni Albrecht főherceg, polgári és katonai főkormányzó a továbbiakban is megmaradt a korábbi politikai állásponton, és az 1854. július 3-án kelt kultuszminiszteri rendelet csak annyi javulást hozott, hogy a helyi egyháztanácsai gyűlések tartását kormánybiztos jelenléte nélkül is engedélyezte. Azonban az egyházközség közgyűlése vagy a magasabb egyházszervezetek testülete továbbra sem ülhetett össze a kormánybiztosok jelenléte nélkül.

Az 1854-es rendelet ugyan ideiglenes volt, de kilátásba helyezték, hogy még abban az évben meghallgatják az átszervezésben érintett egyházak véleményét. A meghallgatás azonban váratott magára. Maga Albrecht főherceg is 1854. november 27-én kelt levelében emlékeztette az uralkodót, hogy történjék már meg *ennek a súlyos és nyugtalanító kérdésnek a szabályozása*.²¹

Végül 1855. május 17-én a magyarországi protestánsok számára készült egyházalkotmány tervezetét a Bécsbe rendelt kilenc lelkeszjellegű magyarországi protestánssal véleményeztette a kormány.²² A bécsi tanácskozás eredménye az lett, hogy a meghívottak elfogadták a tervezet megvitatását. A két magasrangú képviselő, Szoboszlai Pap István és Török Pál is beleegyeztek ebbe, amiért a későbbiekben emiatt a honfitársaik nehezteltek rájuk. A tanácskozáson református részről Szoboszlai Pap és Török voltak a hangadók, de hangsúlyozták, hogy

---

¹⁹ Csohány János: *A Habsburg önkényuralom*, 71.; Berzeviczy Albert: *i. m.* 147.

²⁰ Csohány János: *A magyarországi protestánsok*, 48.; Friedrich Gottas: *i. m.* 50.

²¹ Az eredeti Kabinettsarchiv Geheimakten Karton 1. Staatarchiv Wienben található. Csohány János közli ennek néhány részletét a *Magyarországi protestantizmus* c. műve II. fejezetének 55. jegyzetében.

²² Révész Imre: *i. m.* 83–87.; Fiedrich Gottas: *i. m.* 52.

csak magánemberekként vannak jelen, és véleményük nem a hivatalos egyház állásfoglalása.²³

A tervezet 1856-ban jelent meg végleges formájában, és Magyarországra, a Szerb Vajdaságra és a Temesi Bánságra vonatkozott. A szakirodalom röviden csak Entwurfnak²⁴ nevezi. (Nem összetévesztendő a szintén Entwurfként emlegetett, 1849-es iskolaszervezési törvénnyel.) A tervezet egyik érdekességének számít a 192 §, amely szakított a protestáns egyházak berendezkedésének zsinat-presbiteri alapelveivel, ugyanis a világiakat teljesen háttérbe szorította. A legfelsőbb szerv már nem a törvényhozó zsinat volt, hanem az evangélikus, illetve református, birodalmi egyházi főtanács, Oberkirchenrat, amelynek tagjait állami javadalmazással élethossziglanig az uralkodó nevezi ki. A tervezet az egyházak területi beosztását is megváltoztatta, és a négy-négy egyházkerület helyett az állami kerületi beosztás alapján hat-hat kerület létrehozását írta elő.²⁵

A hosszas várakozás és bizonytalanság után az Entwurf kinyomtatott példányait 1856 nyarán kapta kézhez a magyarországi nyolc protestáns egyházkerület avégett, hogy részleteit egyházkerületi gyűléseken tárgyalják meg, és véleményüket a tervezetről az év novemberéig küldjék vissza a minisztériumnak.²⁶

A minisztérium számított az egyházon belüli feszültségre, de rosszul mérte fel a helyzetet, amikor a papság teljes támogatását remélte. Azért, hogy az Entwurfot mindenki megértse, a reformátusok lefordították és még abban az évben Sárospatakon és Pesten *Törvényterv* címmel kiadták.²⁷

Thun az 1857. május 14-én tartott miniszteri konferencia előtt úgy számolt be az Entwurf fogadtatásáról, mintha semmi kifogás nem lett volna ellene, illetve azt jelentette, hogy az egyházkerületek csupán csak azt kérték, hogy zsinat keretében fogadhassák el a törvénytervezetet. Ettől a jelentéstől kezdődően 1858

---

²³ Szatmári Judit: Török Pál útja a püspökséghez 1850–1860. In: *Fiatal Egyháztörténészek Kollokviuma*. Budapest 1999, 115.

²⁴ Entwurf zu einem Gesetze über die Vertretung und Verwaltung der Kirchen-Angelegenheiten der Evangelischen beider Bekenntnisse im Königreich Ungarn in der serbischen Woiwodschafft und dem Temescher Banate. Megjelent a Hornyánszky-féle Protestantischen Jahrbücher für Österreich 1856. évfolyamban. Különlenyomatban is megjelent Bécsben még abban az évben. Az iratról részletesebben írnak: Révész Imre: *i. m.* 93–105.; Friedrich Gottas: *i. m.* 56–65.; Csohány János: *A magyarországi protestánsok*. 83–92.

²⁵ Szatmári Judit: A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben. In: *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Miskolc 1999, 156.

²⁶ Révész Imre: *i. m.* 93.

²⁷ Szatmári Judith: *A magyarországi ...*, 156.

januárjáig a miniszteri konferencia és a birodalmi tanács az zsinatok engedélyezésének kérdését tárgyalta. Csupán biztonsági szempontból mérlegelték a helyzetet, és csak az jelentett számukra kérdést, hogy a zsinatot nem fogják-e a magyar protestánsok politikai megmozdulásra felhasználni, illetve, hogy azonos helységben legyen-e a két egyház zsinata egy időben, és hol.²⁸

A következő három évet mind a kormány, mind a protestáns egyházak arra fordították, hogy a törvénytervezet bevezetésének mozzanatait és módzatait tárgyalják meg. Az 1857-ben beindult a Sárospataki Füzetek, 1858-tól pedig újra megjelent a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (PEIL), amelyekben önálló egyháztörténeti munkák láttak napvilágot. Ezek a lapok egységesen érveltek a zsinattartás mellett.²⁹

1858. január 4-én a miniszteri konferencián mindenki nagy meglepetésére Thun Leo bejelentette, hogy szükségtelen az új egyházalkotmány zsinaton történő megvitatása, mert azt császári paranccsal kell a protestánsokra kényszeríteni. A magyarországi protestáns egyházakat váratlanul érte a protestáns pátens kiadása.³⁰ Ezzel párhuzamosan a minisztertanács beállított a költségvetésbe 94 000 forintot a pátens alapján átszerveződő szuperintendenciák támogatására.

Az ügy végleges kimenetelét az a körülmény befolyásolta, hogy a református egyetemes tanügyi bizottság október 31-én és november 1-jén Sárospatakon tartotta ülését, amelyen a négy szuperintendencia küldöttei vettek részt. Révész Imre ezen az értekezleten tette közzé a híressé vált *Utasítását*,³¹ melyben arra

---

²⁸ Csohány János: *A Habsburg-önkényuralom...*, 71. Karl Schwarz: Zum Projekt einer protestantischen Reichskirche in der Habsburgermonarchie. In: *Österreichischer Osthefte*, Wien 1995. Heft 4. 439–454.

²⁹ Protestáns Egyház és Iskolai Lap. (PEIL) 2. (1859/ 38) 985–993.; (1859/39) 1009–1020.; (1859/40) 1041–1048.; 1859/41. sz. 1065–1077.

³⁰ Biró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A magyar református egyház története*. Sárospatak 1995, 333. Berzeviczy Albert: *i. m.* 246–250.

³¹ Révész Imre *Eszmék* című iratának a kiegészítője ez az írás, a teljes címe: *Utasítás néhány pontban*. Hat pontban foglalta össze az ellenállás eszmei-, jogi alapjait és a taktikai utasításokat. Első irata a leglényegesebb. Ebben rámutatott arra, hogy a kormány azért folyamodik a cseleghoz, mert látja, hogy az egyházak törvényes szervei nem engedelmessé válnak neki. Szerinte az egyházközösségekbe csak akkor tudnák bevezetni a pátens rendelkezéseit, ha a kormány emberei félrevezetik a népet. Végül kifejti: „Mi, a fegyveres erőnek ellent nem állhatván ezennel eloszlunk, de törvényes jogainknak erőszakos megtámadása ellen, a nagy Isten, az ő anyaszentegyháza s az egész művelt világ előtt ezennel protestálunk”. Révész Kálmán: *Révész Imre munkái a pátens korából (1859–1860)*. Budapest 1900, 131. Mindkét irat ebben a könyvben jelent meg.

buzdított, hogy az 1859. október 1-jei Thun-féle rendelet ellenére minden kerület tartson közgyűlést.

Ezt követően az egyházmegyék egymás után tartották gyűléseiket, és készültek a kerületi közgyűlésekre. Az egyházkerületek nem vették figyelembe a kormány rendelkezését, hanem sorra megtartották gyűléseiket, ahol rendre elutasították a pátenszt. A magyarországi protestánsok ügyének felkarolására széles körű nemzeti ellenállás bontakozott ki. A sajtó nagyszerű tér volt a tollpárbajok közzétételére.³² Az ellenállás szervezésében általában a világi protestáns egyházi vezetők jártak az élen, ugyanis a társadalmi viszonyok miatt a magasabb szintű protestáns egyházi vezetők nemesek közül kerültek ki, a városokban a polgárok álltak az egyházi vezetés élén, míg falvakon nagy számban a parasztság köréből kerültek ki a vezetők. Ebből a helyzetből kiindulva meglepő Fr. Gottasnak a véleménye, amely szerint a protestáns autonómiáért folytatott küzdelem nem más, mint a nemesség saját hatalmáért vívott küzdelme.³³

Országszerte napirenden voltak a házkutatások és letartóztatások, ugyanakkor a kormány mindent megtett a külföld félrevezetésére oly módon, hogy elhallgatta a pátens bevezetésének igazi okát, és neves külföldi tudósokat nyert meg, akik segítségével nyilvánosság előtt megszégyenítette a pátens *nemes célját*.³⁴ Eközben az egyházi képviselők sem késtek a külföldi körök alaposabb tájékoztatásával. Révész Imre rövid emlékiratát angol nyelvre fordították le,³⁵ és az angol királynőnek is elküldték. Az angolon kívül német³⁶ és francia nyelven is megírták a pátens igazi célját, és kérték a külföldi hittestvérek támogatását.

---

³² Vö. Ballagi Géza: A protestáns pátens és a sajtó. In: *Protestáns Szemle* 4. (1892) 1–52., 139–193.

³³ Friedrich Gottas: *i. m.* 134–135.

³⁴ Többek közt ilyen véleményt is írtak: „A magyar reformátusok nem vallásos, hanem nemzeti és politikai okok miatt nem akarják a pátenszt elfogadni. Vallásukat és egyházukat a pátens nem bántja.”

³⁵ A skót misszionáriusoktól értesültek arról, hogy Anglia rokonszenvvel kíséri a magyar protestánsok küzdelmét. Lónyay Menyhértet Angliába küldték, hogy személyesen tájékozódjék az ottani visszhangról. Ennek eredményeként egy Dunlop nevű diplomata hamarosan megjelent Pesten, hogy kapcsolatba kerüljön a magyar protestánsokkal. Ennek a látogatásnak köszönhető, hogy az angolok és a többi protestáns hatalom is figyelmeztette Ferenc Józsefet. Az angolok értesítése a pátens ügyben diplomáciai úton is megtörtént. Tisza Kálmán értesítette Lord Westmorelandet, a bécsi angol követség titkárát. Tisza további tájékoztatásért Révészhez fordul, s a Révész írását Lord Loftus angol követnek adta át. Révész Kálmán: *i. m.* 56.

³⁶ Pl. Ballagi Mór két füzetben névtelenül adta ki a *Die Protestantenfrage in Ungarn und die Politik Oesterreichs. Von einem ungarischen Protestanten* című tájékoztatást Hamburgban 1860-ban. Ebben a szerző ismerteti a magyar ügyet, a legfőbb eseményeket, a történelmi és jogi érveket,

Az erdélyiek is napirenden voltak az anyaországban történekekkel, és az itteni közvélemény szolidarizált a pátens elleni harccal. Mivel az Erdélyi Református Egyházkerület teljesen önálló szervezetként működött, nem kapcsolódott be egyenes módon a magyarországi pátens elleni küzdelembe. Az egyházi vezetők azonban magánleveleik révén hatottak a közvélemény alakulására. Példa erre Nagy Péter, a későbbi erdélyi püspök 1859. november 15-én Török Pálhoz intézett levele:

„Mitévők lesztek a pátenssel? Jutottatok-e már e részben megállapodásra? Vannak-e szétágazó nézetek, vagy pedig megteltetek szent lélekkel, és vagytok egyenlő akarattal? Mit reméltek? Mitől féltetek? Tudom, kérdéseimet nem veszed csupa óciózusnak: értitek ti azt, hogy most Magyarországon van a sor megtenni Erdélyért, mit Erdély tett meg Magyarorszáგért, midőn a vallásos pacifikációt kivívni segített, mert ha ti meg nem álltok, mi elhullunk, de ha ti lesztek védbástyaként előttünk, megettetek mi is megmaradunk. Minket ugyan még próbára sem tettek, mert előbb veletek akarnak készen lenni... minden területnek lehetnek olyan lényeges kérdései, melyeket mivel nagyon irgalmasok maga is csak nagy óvatossággal igazíthat el úgy, hogy bajt, romlást ne vonjon maga után, az ilyekbe az idegen interventio kellemetlen, türhetetlen.”³⁷

Id. Teleki Domokos Marosvásárhelyről Török Pálnak írt, szavaival kitartásra buzdított. Ugyanakkor felháborodását fejezte ki a Kirchenrat ellen, véleménye szerint ez nem jelent mást, mint az egyház világiak alá rendeltségét.³⁸

1860. május 15-én a császár kénytelen volt felfüggeszteni a pátens végrehajtását.³⁹ A rendeletet ugyan visszavonta, de a teljes felfüggesztésére csak hét év múlva, 1867-ben, Eötvös József minisztersége alatt került sor.⁴⁰ Ez alatt az idő alatt a magyar református egyházból mindössze 25 gyülekezet fogadta el a pátensben

---

de nem titkolja azt sem, hogy az egész kérdésnek tulajdonképpen politikai jelentősége van: *wie Religion und Staat überhaupt die beiden Beziehungen sind, nach denen sich ein seiner menschheitlichen Bestimmung bewusstes Volksleben gestaltet*. II. füzet, 35.

³⁷ RL. Török Pál iratok C/93. 1609.

³⁸ RL. Török Pál iratok C/93. 1520.

³⁹ Zoványi Jenő: A Pátens visszavonásának körülményei. In: *Protestáns Szemle* 15. (1903) 465–469.; Bucsay Mihály: *Der Protetantismus in Ungarn*. Wien 1979, 93–95.; Friedrich Gottas: *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgmonarchie*. Vienna 1985, Vol. IV. *Die Konfessionen*, 502–508.; Pokoly József: *A protestantizmus hatása a magyar állami életre*. Budapest 1910, 498–503.

⁴⁰ Kiss Áron: *Török Pál élete*. Budapest 1904, 162.; Zsilinszky Mihály: *A magyarboni protestáns egyház története*. Budapest 1907, 725.

előírt egyházalkotmányt. Az evangélikusoknak mintegy harmada tette ugyanezt, főként a szláv és német gyülekezetek, amelyek külön potentialis egyházkerületet szerveztek Kuzmány Károly szuperintendenssel az élén.⁴¹

Az erdélyi szász lutheránusok egyébként az 1855-ben kiadott *Provisorisches Vorschrift* alapján szervezték meg egyházukat.⁴² Az 1861. április 12-én tartott zsinaton elfogadták a J. A. Zimmermann által kidolgozott *Provisorischen Bestimmungen* egyházi alkotmányt. Az 1861. július 1-jén tartott zsinaton érvénybe léptették az új alkotmányt, és annak alapján választották meg a kerületi konzisztóriumot. Az ágostai hitvallásúak teljesen független egyházszervezettel rendelkeztek, és tíz esperességre tagolódtak. Az egyház legfelsőbb szervének a zsinatot fogadták el, amely 1861–1916 között huszonhatszor ülésezett, amelynek elnöke a mindenkori nagyszebeni püspök volt. Az alkotmányra jellemző, hogy a paritás elve alapján oszlottak meg a laikusok és az egyháziak a vezetésben.⁴³

Albrecht főherceg, látva a pátens rossz kimenetelét, az 1859. december 29-ei minisztertanácson azzal a javaslattal állt elő, hogy a magyarországi pátens alapelveit a koronatartomány más protestáns egyházaiban kellene bevezetni, ami nagyon üdvösen ellensúlyozná a magyar *agitációt*. Erre a javaslatra Thun közzétette azt a szándékát, hogy hamarosan Erdélybe is bevezetik az egyházalkotmányt. Nádasdy helyeselte ezt a tervet, de kérte, hogy előbb erről a szándékról nyilatkozzék a kormány. A császár beleegyezését adta ez újabb lépéshez.⁴⁴

A magyarországi előzményeket követően Thun közoktatásügyi miniszter körültekintőbb intézkedésekre kényszerült, és 1860. júl. 20-án kelt 1377. sz. leiratában Liechtenstein herceget kérte fel arra, hogy írjon véleményt arról, hogy Erdélyben bevezethető lenne-e az 1859. szeptember 1-jén közzétett pátens. Liechtenstein 1860. szeptember 24-ei, 2728. sz. válaszában aprólékosan ismertette az erdélyi vallásügy történeti és jogi állását. Kifejtette, hogy az erdélyi reformátusok vallásszabadsága olyan szilárdan van biztosítva,⁴⁵ hogy lehetőség rést találni

---

⁴¹ Zsilinszky Mihály: *i. m.* 725–726.; Friedrich Gottas: *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgmonarchie*, 503.

⁴² Zsilinszky Mihály: *i. m.* 723.; Teutsch Friedrich: *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*. II. W. Frafft, 1922, 401.

⁴³ Friedrich Gottas: *Die Geschichte des Protestantismus*. 508–509.; Zsilinszky Mihály: *i. m.* 687.

⁴⁴ Ennek a tanácskozásnak a jegyzőkönyvét ld. Csohány János: *A magyarországi protestantizmus*. IV. fej. 46. jegyzetében.

⁴⁵ Elsősorban az Approbatákra, a Lipóti Diplomára és az 1791. évi törvényhozásra hivatkozik.

egy oktrojálendő szervezet keresztülvitelére. Tétélesen tárgyalta a pátens egyes pontjait, és részletesen kimutatta, hogy az nemcsak formailag, hanem tartalmilag is ellentétben áll az erdélyi vallásügyi törvényekkel és az ezek által biztosított egyházi szervezettel. Kiemelte az erdélyi református házassági bíraskodás hátrányait és más egyéb bajokat is, és lebeszélte Thun a kultuszminisztérium mellett megszervezendő Főkonzisztórium felállításáról. E véleményt Thun már nem olvashatta, mert közben az októberi diploma elmozdította őt és rendszerét a helyéről.⁴⁶

Végkövetkeztetésként megállapíthatjuk, hogy a bécsi kormány a protestáns pátens bukásával központosító abszolutisztikus rendszerének első bukását szenvedte el Magyarországon, amely további küzdelemre serkentette a vele szembenálló erőket. Az osztrák önkényuralom hátralevő évei az egyházra nézve aránylag nyugodtan teltek el. A vallási békét, toleranciát az 1861. április 8-án kibocsátott újabb protestáns pátens biztosította.

---

⁴⁶ Pokoly József: *Az Erdélyi Református Egyház története*. III. Budapest 1904, 209–210.; Zsilinszky Mihály: *i. m.* 723–724.; Révész Imre: *i. m.* 63.; Biró–Bucsay: *i. m.* 345.